

בצלה של אידאולוגיה

גדעון שמעוני

יחיעם ויץ (עורך). בין תזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשנ"ח, 406 עמ'

בשלהי 1994 התקיים כנס היסטוריונים שאמור היה לעסוק בהערכה ביקורתית של התפתחות ההיסטוריוגרפיה של הציונות במלאות לתנועה מאה שנים, אולם למעשה התמקד הדיון בעיקרו בפולמוס האקטואלי אודות אלה המכונים ה'היסטוריונים החדשים', המזוהים בדרך כלל עם עמדה אידאולוגית 'פוסט-ציונית'. ספר זה מכיל אוסף עשיר ומגוון של מאמרים המבוססים על הרצאות שנישאו באותו כנס, שנערך על ידי האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת חיפה ומרכז שזר. העורך, יחיעם ויץ, הקדים למאמרים הקדמה נאה ומועילה, שבה הוא מסכם את עיקרי הדברים, מקשר את חוטי הדיון, ומוסיף על כך הערות ביקורתיות משלו.

מספר מאמרים בספר אמנם סוקרים מבחינה ביקורתית את דרכה של ההיסטוריוגרפיה, אך גם מאמרים אלה בוחנים היבטים מסוימים בלבד ואינם מקיפים את הנושא כולו. ישראל קולת לדוגמה משקיף על התפתחות הכתיבה ההיסטורית מנקודת הראות של תהליך האקדמיזציה שלה. מדבריו מתברר מצד אחד שהכתיבה מחוץ לכותלי האוניברסיטה שאפיינה את ראשית התפתחות ההיסטוריוגרפיה הניבה פרות מדעיים לא מבוטלים. מצד אחר האקדמיזציה של חקר הציונות אמנם העלתה את הרמה מהבחינה המתודולוגית אולם אף היא איננה ערובה לתוצר מדעי משוחרר מהטיה אידאולוגית. תעיד על כך הדוגמה של בן-

ציון דינור שתרם רבות ברמת המיקרו של המחקר, אבל כתיבתו ברמת המיקרו שועבדה לתפיסה אידאולוגית ציונית מובהקת. סקירתו של יואב גלבר מחלקת את התפתחות ההיסטוריוגרפיה לפי דורות. הדור הראשון היו היסטוריונים ציונים לא מקצועיים שעסקו באפולוגטיקה ובהאדרת המפעל הציוני. רק בשנות השישים החל דור חדש של היסטוריונים מקצועיים ליישם שיטות מחקר ביקורתיות השואפות לאובייקטיוויות. לדעת גלבר, חלק מן הדור הנוכחי - אלה המכנים עצמם 'היסטוריונים חדשים' - מחזירים את ההיסטוריוגרפיה אחורה בכך שהם מכפיפים אותה שוב לתפיסה אידאולוגית, היא התפיסה ה'פוסט-ציונית'. למסקנה דומה מגיע זאב צהור, אולם מפרספקטיבה אחרת. צהור משווה בין התפתחות הכתיבה ההיסטורית שהתנהלה מטעם הזרמים הציוניים השונים מחוץ לכותלי האוניברסיטה, ב'עמק' (הוא עמק יזרעאל) כביכול, לבין ההיסטוריוגרפיה האקדמית ב'הר' (הוא הר הצופים). בשעה שהכתיבה ב'עמק' השתחררה לאחרונה ממגמתיות אידאולוגית ונעשתה מחויבת לדקדקנות אקדמית, מתחולל שינוי כיוון הפוך דווקא במחקר הנערך כיום ב'הר', ושוב החצים מכוונים למגמתיות האידאולוגית של ה'היסטוריונים החדשים'.

אכן המאמר של אמנון רז-קרקוצקין מאשש את הקביעה שמחויבות אידאולוגית מהסוג החדש חדרה לאקדמיה. רז-קרקוצקין מתריס נגד מה שהוא מכנה 'ההתייחסות הטריבונילית' הפוסלת ומוקיעה את גילויי ההיסטוריוגרפיה החדשה בנושאים כגון מלחמת תש"ח, בעיית הפליטים ויחס מנהיגי היישוב לקרבנות השואה וניצוליה. הוא טוען ש'ההתנגדות החריפה והחרדה' שעוררו מחקרים אלה נבעו מכך שהם נתפסו כ'איום על גבולות הזהות הקיימים וכערעור על הדימוי העצמי, ולפיכך ראו במחקרים הללו

דה־לגיטימציה גורפת' (עמ' 173). אבל באותה נשימה הוא קורא ליצירה מחקרית שתהיה פועל יוצא ממחויבות להתמודד עם בעיות ההווה. נושא מאמרו הוא 'תודעה היסטורית ואחריות היסטורית', אולם מתברר שה'אחריות' שאליה הוא מתכוון היא שימוש בכתיבה ההיסטורית ככלי לתיקון ועיצוב מחדש של התודעה הציבורית בישראל, וזאת על יסוד הנחות א־פרווריות מסוימות בעיקר בדבר 'העובדה' שההיסטוריה של הארץ היא דו־לאומית ו'שכתיבתה של ההיסטוריה הדו־לאומית של הארץ היא תנאי לכל הסדר' בהווה (עמ' 130, 131). אפשר להסכים עם רז'קרקצקין מהבחינה האידאולוגית־הפוליטית, אבל אין ספק שמשמעות גישתו מן הבחינה ההיסטוריוגרפית היא קריאה לגיוס המחקר למען עמדה אידאולוגית.

מה שאומר רז'קרקצקין באריכות רבה ובתחכום אינטלקטואלי שמאפשר לו בכל זאת להסתייג מן המושג 'פוסט־ציונות' ומהכללות לגבי ה'היסטוריונים החדשים', קובע אורי רם באופן חד־משמעי יותר. רם עושה כדרכו דה־קונסטרוקציה סוציולוגית של ההיסטוריוגרפיה הציונית וגורס שהוויכוח שעוררו ה'היסטוריונים החדשים' מבטא 'הכרה היסטורית חדשה המבקיעה בישראל, הכרה היסטורית העשויה לבשר תפנית מהותית בהגדרת הזהות הישראלית' (עמ' 277). לדעתו של רם אין כאן עניין של חילופי דורות ו/או עניין אקדמי־מחקרי הקשור בתיעוד ארכיוני חדש (כפי שחושב בני מוריס, מי שטבע לראשונה את מטבע הלשון 'היסטוריונים חדשים') אלא יש כאן ויכוח המשקף הלך רוח של אי נחת מן הוויכוח הלאומי הרשמי: 'תחילת סיומה של ההכרה ההיסטורית ההולמת תקופת כיבוש, התנחלות, בניית לאום והקמת מדינה. תחילת היווצרותה

של הכרה היסטורית חדשה המאפיינת חברה אורחית רב־תרבותית' (עמ' 283). לפי תפיסתו של רם תפקידו של המחקר ההיסטורי והסוציולוגי הוא אכן לקדם שינוי זה, שלו הוא מייחל. מעל ומעבר לבעייתיות שבשעבוד כה גם של המדע האקדמי לסדר יום אידאולוגי, הקורא את דבריו של רם עומד נדהם לנוכח פרוגנוזה סוציולוגית זאת חרף המציאות של חברה יהודית בישראל שנעשית בעליל לאומית־דתית יותר ואתנוצנטרית יותר מיום ליום.

רוב כותבי המאמרים בקובץ חולקים על תופעת ה'היסטוריוגרפיה החדשה' בין אם מדובר בוו הטוענת ליתר אובייקטיביות לעומת ההיסטוריוגרפיה שקדמה לה (בעיקר בני מוריס) ובין אם בוו הדוגלת בעמדה רלטיביסטית לפי גרסתו של אילן פפה. בעצם אין בספר זה ייצוג מלא ובלתי אמצעי של השקפת נושאי הדגל של ה'היסטוריוגרפיה החדשה', והקורא שאיננו מכיר את פרסומיהם המדעיים והפובליציסטיים נחשף בספר בעיקר לפירוש גישותיהם מפי המתפלמסים עמם. המאמרים שהם עצמם תרמו לקובץ מתמקדים בנושאים מסוימים – מאמרו של מוריס עוסק בנושא הטרנספר ושל פפה עוסק בציונות כתופעה של קולוניאליזם. מאמרים אלה כתובים בבירות עניינית הראויה לשבח ואינם מיועדים דווקא להצגת העמדה של מחבריהם בפולמוס ההיסטוריוגרפי. בכל זאת ניתן להבחין בהם בסמגנים של גישתם שתרמו להתססת המחקר ההיסטורי, ושהיוו גירויים להתפלמסות אתם המאפיינת את רוב המאמרים האחרים בספר.

עיקר טיעונו של מוריס הוא שאין להבין את אשר קרה בתש"ח 'מבלי להבין את הרקע המחשבתי של מנהיגי היישוב, שבו תפס רעיון הטרנספר מקום מרכזי' (עמ' 208). אך האם לא סביר יותר לטעון שאכן אפשר להבין את אשר קרה ללא תלות ברעיון הטרנספר כפי שהוא נדון

מעשי הגירוש המסוימים שאירעו במלחמת תש"ח, ועוד יותר בדבר היות הרעיון יסוד מהותי ומכונן במדיניות הציונית ו/או במחשבה הציונית.

מוריס אמון על גישה השואפת לאובייקטיביות, אבל הקלות שבה הוא מגיע במאמר זה לאפיון הטרנספר כיסוד מרכזי במחשבה הציונית הולמת

ונשקל בשנים שקדמו למלחמת תש"ח? הרי מעשי הגירוש שאירעו כלל לא היו על פי המתכונת שגדונה מאז 'ועדת פיל' - דהיינו העברת אוכלוסין (אם מרצון ואם בכפייה) כחלק מהסדר המוסכם על הצדדים ו/או מבוצע בידי המעצמה המנדטורית. האומנם אין די בנסיבות המלחמה האכזריות והרות הגורל כדי להסביר את מעשי הגירוש? (בעצם מעשים אלה הם חמורים יותר מהבחינה המוסרית מאשר העברת אוכלוסין כחלק מהסדר - אך לא בשאלות מוסר ענייננו כאן). מאחר שמחקרו החשוב של מוריס בנושא הפליטים הפלסטינים הביא אותו למסקנה החד-משמעית שלא היו מדיניות ותכנית של גירוש מהצד היהודי, הוא יכול רק להציע, בבחינת השערה, שמנהיגי היישוב הושפעו והונעו על ידי משאלת לב שתיווצר הזדמנות לסלק את הערבים, ותנאי המלחמה אכן יצרו את ההזדמנות. עד כאן אין קושי לקבל את השערתו, אך לא כן לגבי ניסיונו לגזור גזרה שווה בין משאלת לב כזאת לרעיון הטרנספר ולהסיק מכך שרעיון הטרנספר הוא ממאפייניה המהותיים ביותר של הציונות מראשיתה. אם במשאלות לב עסקינן הרי אפשר להביא ציטוטים ממנהיגי הציונות והוגיה לדורותיהם המעידים על משאלות לב אחרות, למשל שהערבים יגיעו בסופו של דבר להסכם עם הציונות כי יכירו בצדקתה או בתועלת שהיא מביאה גם להם או לכל הפחות כי יבינו שלא יעמוד להם הכוח לגבור על הציונות. רשימת ציטוטים כזאת תהיה לא פחות מרשימה מהרשימה שמביא מוריס במאמרו על רעיון הטרנספר בספר הנדון. הקושי בקבלת מסקנותיו של מוריס איננו נעוץ בקביעתו שרעיון הטרנספר נשקל ברצינות על ידי מנהיגי היישוב לפחות מאז הצעת החלוקה של 'ועדת פיל', אלא בהשערתו בדבר השפעת רעיון הטרנספר על

יותר את שיטתו הרלטיוויסטית של אילן פפה דווקא, שיטה המצדיקה בחירה מגמתית של עדויות כדי ליצור סיפורים אחרים מאלה שהתמסדו כביכול בתודעה הציבורית. סיפור מהסוג הזה, המציג את הציונות כתופעה קולוניאליסטית, מציע פפה במאמרו בספר שלפנינו. הוא עושה השוואה מעניינת כשלעצמה בין הציונות לבין הקולוניאליזם המהול' של שתי קבוצות אירופיות מסוימות - נוצרים שניסו להתיישב באזורי ארץ-ישראל העות'מאנית ואנשי מיסיון בול במערב אפריקה. בהיותה

ומגמתיות שיטותיהם. לטענתו כלל אין להבין את תופעת ה'היסטוריוגרפיה החדשה' במונחים מחקרניים; היא תופעה פוליטית ותרבותית מובהקת. עיקר עניינה הוא בזירה האידאולוגית-הציבורית ולא בתחום המדע דווקא. היא רואה את תפקידה בתחום עיצוב זיכרון קולקטיבי חדש ולא בתרומה לידע ההיסטורי הצרוף. מגמתה היא להביא ל'הפרטת הזיכרון הציבורי', שמשמעה 'ערעור על הלגיטימיות של קיום זיכרון לאומי הגמוני כמוקד הזדהות חברתי משותף' (עמ' 340). במאמר החותם את הספר אניטה שפירא מתווכחת באופן ענייני ובריהטות עם רוב הטענות המזוהים עם ה'היסטוריוגרפיה החדשה'. בין שאר דבריה היא חודרת לעומק הבעייתיות בגישתנו בצינה שלפי שיטתם 'העבר אינו עומד לדין בפני עצמו, כמערכת המוסברת מתוך הנתונים וההערכות של בני אותה תקופה, אלא מתוך השיקולים והצרכים הפוליטיים של ההווה' (עמ' 376).

אם הספר הזה משקף נאמנה את מצבה של ההיסטוריוגרפיה מאה שנה לאחר ייסוד התנועה הציבורית, ברור שהיא מושפעת כיום לא פחות משהייתה בראשיתה מעמדות אידאולוגיות. הדוגלים בהשקפה היסטוריוסופית רלטיוויסטית מן הסתם יטענו שזאת דרכה הטבעית של כל כתיבה היסטורית ויברכו על התסיסה הציבורית והאקדמית שמשקפת בספר הזה. הדוגלים בהשקפה היסטוריוסופית המחייבת שאיפה למחקר אובייקטיבי ומשותרר מהטיות אידאולוגיות בוודאי יצטערו על עיסוק היתר בקומץ הקטן של 'היסטוריונים חדשים' בספר המוקדש להערכת 'מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית'.

תנועה לאומית שהתהוותה באירופה הציבורית אכן הפנימה 'פרשנות המציאות בעזרת סמלים ושיח' (עמ' 350) מהסוג הקולוניאליסטי שרווח באירופה בעידן האימפריאליזם והקולוניאליזם. הציונים גם השתמשו בשיטות של קולוניזציה ונשענו על הקולוניאליזם הבריטי ככל שהדבר התאפשר. אך למרות טרחתו של פפה ליצור סיפר אחר (שאמור מן הסתם להשפיע על התודעה הציבורית בישראל) הוא איננו יכול להתעלם מהעובדה המכרעת שהציבור היה בראש וראשונה תופעה של לאומיות. הוא מודה ש'אין בכך כדי לפסול את הראייה ההיסטוריוגרפית של הציבור כתנועה לאומית שהשתמשה בכלים קולוניאליים למימוש מטרתיה' (עמ' 363). ואכן זה עיקר העניין גם אם גיתן למצוא קווי דמיון בין 'פרשנות המציאות' והרטוריקה הסמלית של מפעל הקולוניזציה של התנועה הלאומית היהודית לבין אלה שאפיינו את שתי הדוגמאות של קולוניזציה ו/או קולוניאליזם שמביא פפה במאמר הזה. אחד המאפיינים של ה'היסטוריונים החדשים' הוא עיסוקם בדה'קונסטרוקציה של ההיסטוריוגרפיה הקודמת, כדי לחשוף כביכול את המניעים האידאולוגיים הציבוריים שבבסיסה. בקובץ הזה מחזירים להם רוב המחברים באותו מטבע ובתוספת ריבית. יואב גלבר למשל טוען שהם ברובם ישראלים או ישראלים לשעבר שלמדו באוניברסיטאות מערביות והפנימו באופן לא ביקורתי את נקודת הראות הערבית שרווחת בהן בשנות השמונים, ושלפיה 'לידת ישראל בחטא'. מרחיק לכת דניאל גוטווייץ בניסיון לחשוף את מה שהוא רואה כיומרות ה'היסטוריונים החדשים'

